

Невдовзі – загальні збори Національної академії наук України з єдиним питанням у порядку денному – вибори нових дійсних членів і членів-кореспондентів НАН України. Крім того, невдовзі вибори президента НАН України та складу президії НАН України, що мають відбутися у квітні на черговій річній сесії загальних зборів НАН України. Напередодні цих значущих для науковців і всієї академії подій відбулася розмова журналіста DT.UA з віце-президентом НАН України академіком НАН України А. Загороднім.

– *Анатолію Глібовичу, багато хто з науковців вважає, що вибори до НАН України нині не на часі. Адже є багато інших нагальних проблем, якими має перейматися академія. До того ж у науковому середовищі є думка, що нинішня система поповнення НАН України академіками не відповідає часу, і тому деякі вчені принципово не беруть участі в цьому «академ-шоу».*

– Звичайно, кожен має право висловлювати свою думку, аби лишень вона була обґрунтована і справедлива. Останнім часом, на жаль, на адресу НАН доводиться чути чимало різних звинувачень, зокрема й несправедливих. Хай то буде на совісті недоброзичливців...

Вибори до НАН України проводяться відповідно до Статуту академії не рідше ніж один раз на три роки. Попередні вибори були 2012 р.

Стосовно того, чи нині вони на часі, можу зауважити, що навіть у роки Великої Вітчизняної війни проходили вибори до АН СРСР і АН УРСР, і були обрані достойні люди, видатні науковці, і, як показав час, наука від цього тільки виграла.

І ще одне. Можливо, хтось, як ви сказали, і не бере участі в «академ-шоу», але серед зареєстрованих кандидатів можна знайти і тих, хто ще недавно нищівно критикував академію.

– *Зважаючи на численний список кандидатів, охочих потрапити до когорти «безсмертних» більше ніж досить. Скільки всього є вакансій і з яких наукових напрямів?*

– Кількість відкритих вакансій відповідає числу членів НАН, які пішли з життя.

З огляду на складну ситуацію в країні, рішення про проведення виборів до складу НАН України президія академії прийняла після попереднього погодження цього питання з президентом України П. Порошенком. Умови їх проведення погоджено з Міністерством фінансів. Зокрема, постановою Кабміну передбачено, що виплати за звання новообрані академіки і члени-кореспонденти отримуватимуть з 1 січня 2016 р.

Постановою президії було визначено дату виборів і відкрито 12 вакансій дійсних членів (академіків) і 51 вакансію члена-кореспондента НАН України.

Всього зареєстровано 35 кандидатів у дійсні члени і 206 – у члени-кореспонденти.

При визначенні вакансій виходили з реальних потреб. Зокрема, враховували потребу підтримати спеціальності, пов'язані з оборонною тематикою, військовою справою. Є, наприклад, одна вакансія «військова хірургія».

– Під час висунення кандидатів були нарікання, що практика виборів залишається незмінною – вакансії виписано під конкретних людей, до списків вносилися зміни. Вам відомо про такі факти?

– Хочу зауважити, що завжди, коли відбувається визначення вакансій, дбають про те, щоби була достатня кількість гідних кандидатів і був конкурс. І далеко не завжди тих, кого визначали як пріоритетні кандидатури, обирали. Таких прикладів чимало. Тобто не все регламентовано, розписано, домовлено. Всі кандидати проходять через подвійне сито таємного голосування. І непоодинокі випадки, коли відділення рекомендує обрати, а загальні збори не погоджуються. Тож певний демократизм тут присутній. Завжди можна прагнути більше демократії, але є академічні традиції, в тому числі при проведенні виборів.

– Зо два роки тому до Статуту НАН України внесли поправку, згідно з якою директори обираються не колективами наукових установ (інститутів), а відповідними відділеннями академії. Зрозуміло, в чийх інтересах ця поправка. Чи не час відмовлятися від застарілих традицій і переходити на європейські стандарти? Зокрема запровадити віковий ценз щодо зайняття керівних посад – до 65 років. На думку багатьох науковців, для позитивних зрушень у НАН має відбутися її демократизація.

– Наскільки пам'ятаю, і раніше директорів обирали відділення. Потім надали це право трудовим колективам (з'явилося таке поняття), але остаточне рішення приймали збори відділення. Це питання обговорювалося при підготовці нової редакції Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» (потім проект був відкликаний з Верховної Ради). У ньому прописано таку норму: якщо за кандидата в директори проголосувало більше двох третин членів трудового колективу, президія має затвердити кандидатуру. У випадку, якщо кандидат набрав менше двох третин голосів, то відповідне відділення академії може погодитися з вибором трудового колективу, а може запровадити якісь додаткові критерії. Мені здається, це було б розумно.

Стосовно демократизації. Нині обговорюється питання про внесення змін до Статуту академії. Зокрема, щоб не тільки академіки, а й членкири могли бути обрані членами президії, академіками-секретарями. На мою

думку, це було б правильно. Вирішення цього питання, так само як і питання про віковий ценз, звичайно, за загальними зборами НАН.

– Нещодавно на засіданні Комісії з фундаментальних досліджень НАН запропонували вивести зі складу М. Багрова, який і досі в ній залишається, щоправда номінально, як голова Кримського наукового центру НАН і МОН України. Минулого року одіозного ректора Таврійського університету, який підтримав анексію Криму Росією, наказом Міністерства освіти і науки України було звільнено з посади. Чому академія проявляє лояльність?

– Ситуація, звичайно, прикра. Однак це пов'язано з тим, що Статут НАН не передбачає виведення члена президії з її складу, якщо немає його заяви. Новим статутом таку можливість буде передбачено.

– Академічні правила не дозволяють виключати з академії її членів. Довічна ганьба НАН – її іноземний член С. Глазьєв. Але попри непорушні правила й академічні канони ніхто не забороняє вченим-академікам висловити свою громадянську позицію. У період Майдану НАН проявляла особливу політкоректність в оцінках подій, при тому що в них брали участь багато науковців. Далеко не завжди академія публічно висловлює свою позицію стосовно тих чи інших суспільно значимих подій. Її голосу суспільство майже не чує. Воно знає окремі імена вчених, які намагаються донести голос розуму і совісті до людей. Академії небезпідставно дорікають за її закритість, самоізоляцію.

– Я вас розумію, щоправда, не з усім можу погодитися. Все ж таки НАН – наукова організація і її найперше завдання – проводити наукові дослідження. Вона за своєю природою має бути поза політикою, як це є у всьому цивілізованому світі. Але, безумовно, ніхто не може забороняти окремим членам академії та співробітникам її установ висловлювати свою громадянську позицію.

Скажу кілька слів і про виключення зі складу академії її членів, адже останнім часом навколо цього маємо багато відвертих спекуляцій. Наша академія наук має в цьому, прямо скажемо, непростому для будь-якої інституції питанні вже досить значний історичний досвід і, на жаль, багато в чому гіркий. Ще при створенні Української академії наук 1918 р. в її першому статуті, на пропозицію комісії під керівництвом Володимира Івановича Вернадського, було передбачено виключення членів академії з її складу у двох випадках: смерті члена академії та за його власним бажанням. Уже згодом, у 30-ті роки минулого століття, за наполяганням тогочасних керівних органів, було додано пункт про можливість виключення члена академії, якщо він «завдає шкоди СРСР». На цій підставі, знову-ж таки за вказівкою Компартії, зі складу академії було виключено цілий ряд видатних

учених – демографа М. Птуху, математика М. Кравчука, фізика О. Лейпунського, літературознавця С. Єфремова та інших, усього близько 20 осіб. Частину з них реабілітували і поновили в складі академії в ті ж таки 30-ті роки, після закриття проти них кримінальних справ, частину – під час хрущовської «відлиги», а частину – лише 1990 р. Тому у Статуті академії, прийнятому 1992 р., таку підставу для виключення з її складу було вилучено і передбачено довічне обрання її членів. Очевидно, у цьому делікатному питанні і нині спрацьовує «гірка пам'ять поколінь». Щодо С. Глазєва. Він справді відомий учений-економіст, і саме за наукові здобутки його було шість років тому обрано іноземним членом НАН. Але, зважаючи на його нинішні вкрай ворожі висловлювання щодо нашої держави, члени Відділення економіки ще навесні минулого року звернулися до нього з пропозицією добровільно написати заяву про вихід зі складу НАН України. Позитивної відповіді від нього не було.

Так, можливо, академія мала би бути активнішою у висвітленні й відстоюванні своєї позиції. Хоча рафінований академічний загаль вважає, що від радикальних оцінок потрібно утримуватися.

Звичайно, недостатньо інформації про нашу діяльність. Ми розуміємо, що потрібно ламати лід недовіри. І тут маю зробити закид і в бік засобів масової інформації. Наука і проблеми наукового життя (особливо якщо вони не пов'язані зі скандалами чи компроматом) їм малоцікаві. Лише один приклад, який, так би мовити, межує з ганьбою. Коли пішов з життя всевітньо відомий учений і громадський діяч Герой України Платон Григорович Костюк, жоден з телеканалів не повідомив про це.

– Суспільство не знає або мало знає про українську науку, про те, чим займаються вчені, про конкретні наукові результати. Деякі вчені звинувачують ЗМІ – мовляв, не пишуть. А де зацікавленість НАН у тому, щоби більше писали про науку? Де прес-центр НАН України? Коли останній раз була прес-конференція чи зустріч журналістів з ученими?

– Це правда, ми відстали в популяризації науки і маємо надолужувати прогаяне. Недавно відкрили сторінку НАН у Фейсбуці, будемо її інтенсивно наповнювати. Плануємо, щоб на сайті кожного інституту була сторінка «Популярно про науку». Щороку проводимо фестивалі науки, дні відкритих дверей в інститутах. Проходять ці заходи досить цікаво, залучаємо до них молодь. Є задумка організувати товариство сприяння розвитку науки, яке займатиметься пропагандою наукових досягнень, організацією науково-популярних заходів. Така практика існує в європейських країнах, і ми будемо намагатися це робити. Хочемо також поновити практику виїзних прес-клубів, щоправда, ситуація нині не дуже сприятлива.

Серед публічних заходів останнього часу – презентація Концепції розвитку НАН на наступне десятиліття. На превеликий жаль, великого загалу журналістів вона не збрала.

– *Напевне, якби йшлося про якесь наукове відкриття, цікаву розробку, то журналісти проявили би більшу зацікавленість. Щодо концепції, то це все-таки документ для внутрішнього використання, який самі ж науковці охарактеризували як «набір ритуальних фраз»...*

– Із цим я не згоден. Стиль документа справді академічний. І, звичайно, читати його пересічному громадянину не надто цікаво. Але там є раціональне зерно. Як має розвиватися академічна наука у найближче десятиліття, які її пріоритети, які реформи поетапно маємо провести. До речі, сама презентація, що відбулася в УНІАН, була яскравою і досить популярною.

– *В Україні розпочато підготовку до реформи наукової сфери. Створено робочу групу, яка напрацьовує пропозиції до концепції реформи. Але, як мовиться, поки травичка підросте... На одному з засідань робочої групи ви запропонували своє бачення необхідних змін у науці, зокрема в НАН. У чому їх суть?*

– Насамперед зазначу, що в нинішніх складних для нашої держави обставинах ми маємо зробити все для того, щоб інтелектуальний і науково-технічний потенціал академії – а він досить потужний – служив на користь суспільству. З цією метою президія НАН затвердила план першочергових заходів, реалізація яких уже розпочалася.

По-перше, академія сконцентрувала зусилля на виконанні оборонної тематики. Формується відповідна цільова програма з переліком проектів.

По-друге, найближчим часом плануємо провести інвентаризацію всіх організацій та підприємств дослідно-конструкторської та експериментально-виробничої бази. Деякі з них втратили фактичний зв'язок з академією, а тому підлягають реорганізації, виведенню зі структури НАН або ліквідації з поверненням нерухомого майна та земельних ділянок, на яких вони розташовані, державі.

По-третє, проведення атестації наукових установ. За результатами цієї атестації буде здійснено реорганізацію та скорочення кількості установ.

– *Хто проводитиме таку атестацію? Науковці мають сумніви в об'єктивності підходів до оцінювання їхньої діяльності.*

– Найближчим часом буде прийняте нове положення про атестацію наукових установ НАН. Оцінка їхньої діяльності та віднесення їх до відповідних категорій проводитиметься на основі закритих експертних висновків із залученням, там де це можливо, іноземних експертів та досягнутих об'єктивних показників.

– *Тобто йдеться про зовнішню експертизу?*

– Так, можливо не одночасно і не скрізь, але починаючи з цього року в низці інститутів передбачено при проведенні атестації науковців використовувати незалежну зовнішню експертизу. Будемо також ширше практикувати укладання строкових договорів (контрактів) з науковими працівниками, обраними за конкурсом.

– *Ученим часто дорікають – мовляв, де ваші впроваджені розробки?*

– Це болюча проблема для нашої науки за нинішніх умов. Адже значна частина розробок наукових установ готова до впровадження, проте немає належного попиту з боку бізнесу. І те, що лише мізерна частка вітчизняних підприємств є інноваційно активною – це, скажемо відверто, наслідок насамперед неналежного рівня державного регулювання в економіці, а не брак наукових розробок. Але й категорично заявляти, що впроваджень немає, було б несправедливо. І зараз є численні приклади широкомасштабних впроваджень розробок академії в енергетиці, зокрема атомній, сільському господарстві, гірничо-видобувній галузі, машинобудуванні, будівництві, медицині. Давайте будемо спільно активніше розповідати про них пересічним громадянам.

Ми зі свого боку маємо намір усіляко прискорювати процес впровадження наших розробок. У НАН передбачено створення структури зі сприяння комерціалізації інноваційних розробок і технологій. Ведеться підготовка щодо започаткування міжвідомчої програми з імпортозаміщення та освоєння критичних технологій.

– *Академічній науці закидають, що в нас немає розробок нобелівського рівня, що наші академіки публікуються в «мурзилках»...*

– Хоч би хто що казав, але попри всі труднощі й негаразди нашого сьогодення академія продовжує посідати гідне місце у світовій науці з низки напрямів. Наведу лише кілька прикладів. Передусім це активна участь в експериментах на Великому адронному колайдері, у тому числі співавторство в роботах з відкриття бозона Хіггса. Науковці Харківського фізико-технічного інституту та Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова працюють у ЦЕРНі давно і плідно.

Ще один приклад – відкриття академіком Ю. Ізотвим нових галактик за результатами спостережень на телескопі «Габбл». Не менш інтригуючий результат – виявлення за даними спостережень на космічних і гамма-спутникових телескопах нових ліній космічних променів, що підтверджують можливість існування частинок – кандидатів на роль носіїв темної матерії (це та поки що невідома субстанція, з якої згідно із сучасними уявленнями складається близько 96 % Всесвіту).

Якщо говорити про фізику конденсованої речовини, то не можна обійти теорію електронних властивостей графену. Пріоритет українських теоретиків В. Гусиніна і С. Шарапова з цього питання визнаний нобелівськими лауреатами А. Геймом і К. Новосьоловим, що вони й відзначили у своїй Нобелівській лекції. Варто згадати також дослідження явища Бозе-конденсації в магнетиках при кімнатних температурах, керування властивостями рідких кристалів.

Мають досягнення світового рівня й українські радіоастрономи. Це – виявлення високозбуджених атомів у міжзоряному просторі з головним квантовим числом більш як 300, відкриття наземними засобами блискавок на Сатурні.

У галузі молекулярної біології і генетики до результатів першочергового значення варто віднести відкриття молекулярних механізмів рецепції болю та передачі сигналів до головного мозку, створення нових нанобіосенсорів, ефективних нанобіофармпрепаратів, отримання фундаментальних даних щодо можливих причин хвороби Альцгеймера. У галузі фізичної хімії це роботи з нанофотокаталізу, нові методи отримання графеноподібних структур на поверхні.

Наші матеріалознавці отримали піонерські результати зі створення нових композитних матеріалів з наперед заданими властивостями, нових методів зварювання матеріалів, у тому числі живих тканин, з дослідження мікроскопічної структури титанових сплавів.

Унікальні розробки проводяться в Інституті ядерних досліджень – випробування на міцність т. зв. зразків-свідків з атомних енергоблоків. Це дуже складний наукоємний процес, що дає змогу визначити потенціальний ресурс реактора, гарантувати його безпеку. Щоб збудувати новий енергоблок, потрібно витратити приблизно 10 млрд дол. А продовження його експлуатації понад паспортні терміни, модернізація обходиться в суму майже 600 тис. дол. Економічний ефект – величезний. Отже, гадаю, уже цим НАН виправдала ті кошти, що їх виділяє держава на академічну науку.

Щороку в наукових установах НАН України виконується близько 2000 фундаментальних науково-дослідних робіт, публікуються сотні монографій, тисячі статей у наукових виданнях. І тому дуже прикро чути закиди про публікації в нерейтингових виданнях. Тих, хто вдається до подібних звинувачень, маю розчарувати. Для прикладу: 150 статей (зі 191) Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова, які були опубліковані 2014 р., надруковано в міжнародних журналах з високим рейтингом (Science, Physics Reports, Physical Review, Physics Letters, Progress of Theoretical Physics, European Physical Journal, Nuclear Physics etc.) У наукометричній базі

NATURE Group можна ознайомитися з даними про публікації науковців НАН України. Звісно, нам важко конкурувати з розвинутими європейськими країнами, але порівняльна статистика ефективності роботи різних установ досить показова.

– Діапазон наукових досліджень у НАН дуже широкий. Наскільки це доцільно, надто ж при скромних коштах? Може, принаймні тепер, варто зосередитися на двох-трьох напрямках, виокремити власну ідентичність у науці, як це зробили деякі інші країни? Чи, як пропонує наш Прем'єр, зробити одну розробку, про яку заговорить увесь світ?

– Науковці – люди з гумором. Нещодавно я почув таке: а може, нам профінансувати одного міністра, який зможе побудувати державу, про яку заговорить увесь світ? Подаруймо політикам їхні скороспішні заяви – розуміємо ж, що їм нині нелегко. Звичайно, ми не можемо розвивати всі наукові галузі, та й не потрібно. Ми не можемо, наприклад, мати експериментальну базу з фізики високих енергій, але повинні мати хоча б десяток фахівців, які досконально розуміють, що відбувається в цій галузі. Інакше у нас не буде фізичної, а отже й інженерної, освіти. Ми змушені будемо випускати інженерів з-за кордону. Крайнощі шкідливі.

Безумовно, пріоритети мають бути, і вони в нас є. Це, зокрема, дослідження в галузі нанобіоматеріалів, матеріалознавства, молекулярної біології і генетики, окремих розділів фундаментальної і прикладної хімії, математики, механіки, фізики і астрономії та багато інших. А взагалі, на моє глибоке переконання, пріоритетними для науковців академії мають бути ті дослідження, які забезпечують отримання нових знань на світовому рівні і дають змогу готувати кадри найвищої кваліфікації.

– Про міжнародні наукові контакти. Очевидно, останнім часом, у силу відомих причин, вони децю ослабли, а з кимось і втрачені. Чи відбулася переорієнтація в науковому співробітництві? Наскільки мені відомо, наші науковці намагаються долучитися до європейської програми «Горизонт-2020»...

– Зрозуміло, що офіційних зв'язків з російською наукою, активної співпраці на інституційному рівні ми нині практично не маємо. Є лише особисті контакти з російськими колегами. Багато з них не поділяють політики Путіна і висловлюють дружнє ставлення до України. Один з них написав у кінці листа: «Україна, прости нас». Хоча, звісно, і негідників там вистачає, у тому числі й у середовищі вчених.

Нинішній рік ознаменувався відкриттям Європейського дослідницького простору (ЄДП), до якого прагнуть долучитися наші науковці. У березні має приїхати єврокомісар, щоб підписати угоду про входження України в

програму «Горизонт-2020». Це один з ключових елементів ЄДП. Там є різні форми співпраці – і спільні проекти, зокрема за цією програмою, і наукові консорціуми. Ми поступово входимо в цей процес.

– *А чи поширюються наші наукові інтереси на країни Сходу? Кілька років тому навіть планували створення українсько-китайського інституту електрозварювання...*

– Такий інститут створений і досить ефективно працює. З Китаєм у нас досить плідні наукові контакти. Укладено угоду про співпрацю між НАН України і Китайською академією наук та окремими провінціями КНР. І ця співпраця розвиватиметься. Активне співробітництво налагоджено також з Японією, В'єтнамом, Південною Кореєю.

– *Цікаво, в яких наукових галузях?*

– З Китаєм – у галузях електрозварювання, матеріалознавства, інформаційних технологій і систем. Китайці цікавляться також розробками, які виконуються в наших інститутах хімічного й біологічного профілю. Із В'єтнамом – у сфері математики. З Південною Кореєю – у галузі фізики й матеріалознавства. З Японією – у таких наукових напрямках як теоретична фізика, фізика твердого тіла, фізика плазми.

– *Болюче питання – наші наукові втрати. Крим, Донбас. Деякі інститути зі Сходу країни переїхали на підконтрольну Україні територію. Як склалася їхня доля?*

– Звичайно, втрата для України таких потужних інститутів як Інститут біології південних морів і Морський гідрофізичний інститут у Криму непоправна. Великих втрат зазнала наша радіоастрономія (радіотелескопи в Євпаторії, Кацивелі). Справжня перлина Карадазький заповідник, вся інша наукова інфраструктура перейшли в руки Росії.

– *Тепер їм загрожує реорганізація шляхом перепідпорядкування маловідомій установі, тобто йдеться фактично про знищення цих інститутів?*

– Мені важко це коментувати. Розмовляв з деякими співробітниками цих інститутів, вони у пригніченому настрої. Нещодавно до мене потрапило звернення працівників кримських інститутів, які, як вони пишуть, «В полночь 17 марта мы стояли на площади Нахимова в Севастополе и с замиранием сердца ждали нашего возвращения на РОДИНУ!». Тепер вони просять їх захистити від свавілля російських чиновників.

– *НАН могла хоча би виставити рахунок, щоб усі знали ціну втраченого...*

— Думаю, до того ще дійде. На запит нашого уряду ми передали дані про вартість академічного майна в Криму. На балансі НАН України було

22 наукові установи і організації на території Кримського півострова. Їх первісна вартість – декілька мільярдів гривень. Що ж до науки Донбасу, то 10 з 12 академічних установ перереєструвалися поза зоною АТО і поступово налагоджують роботу в нових умовах. Академія намагається максимально сприяти в розміщенні науковців, забезпеченні обладнанням. Безумовно, гостро стоїть проблема житла. Керівники наукових установ бідкаються, що неможливо вивезти матеріально-технічну базу.

– *Насамкінець про науку виживання. Кому передусім загрожує скорочення?*

– Науку виживання ми освоїли досить добре починаючи з 90-х років. Тож нам до цього не звикати. Звісно, нічого доброго в цьому немає, бо йдеться про людські долі. І все ж скорочувати штат співробітників доведеться. Будемо виставляти критерії до науковців, і ті, хто не впорається з вимогами, змушені будуть шукати іншої долі. І від цього нам нікуди не подітися. Коштів на заробітну плату й утримання інститутів реально бракує. Багато інститутів уже перейшли на неповний робочий тиждень, працівники мерзнуть у неопалюваних приміщеннях.

Додатковий тягар для інститутів – податок на землю. Лише зовсім нещодавно інститути увільнили від цього податку, і то лише на 2015 р. Як буде в наступні роки – невідомо. Можливо, потрібно буде відмовлятися від землі, яка наразі не використовується. Якщо міркувати по-державному, то це буде справедливо – якщо не потрібно, віддай.

– *Поки не забрали інші...*

– (Пауза). А «інших» не так уже й мало, і приводи забрати «найшляхетніші». Але хто б там що хотів і казав, на сьогодні НАН фактично єдина структура, яка зберегла потужний науковий потенціал. Це понад 170 наукових установ, які проводять дослідження в різних галузях природничих, технічних і соціогуманітарних наук. В установах нашої академії працюють понад 40 тис. співробітників, з них – близько 20 тис. науковці, з яких понад 2,5 тис. – доктори наук і майже 8 тис. – кандидати наук. Ми збереглися, вистояли і, сподіваюся, вистоїмо й тепер (*Суржик Л. Академія перед вибором(ами) // Дзеркало тижня. Україна (<http://goo.gl/dJsr1v>). – 2015. – 27.02. – 6.03).*